

יוצאי אתיופיה הוותיקים (תקציר מחקר)

חנה קופפר

הקדמה

תהליך הקליטה של יוצאי אתיופיה מציב אתגרים ייחודיים להם ולחברה הישראלית. בהתאם לכך, הושקעו משאבים רבים כדי לסייע להם בתהליך זה (חביב, הלבן-אילת ושץ, 2010). המחקר הנוכחי עוסק בילידי אתיופיה עשרים שנה או יותר לאחר עלייתם לישראל. אלה מהווים 22% מקהילת יוצאי אתיופיה בישראל. ידוע ממחקרי הגירה שנעשו בעולם, ובכלל זה מחקרים שנערכו על עולים בישראל, שלוותק בארץ היעד השפעה חיובית על השתלבות המהגר בתחום התעסוקה, רכישת השפה ותחומי חיים נוספים (Chiswick and Repetto, 2000; נוה וקינג, 1999). מחקר זה בוחן לראשונה את איכות הקליטה של עולי אתיופיה בטווח הארוך, בהיבטים חברתיים, כלכליים, חינוכיים ועוד. ביצעו אותו יהודית קינג, נועם פישמן ואברהם וולדה-צדיק ממכון ברוקדייל.

מערך המחקר

המחקר נערך באמצעות סקר על מדגם פרטים מייצג וארצי של יוצאי אתיופיה הוותיקים גילאי 16-25. המדגם הוצא מתוך קובצי משרד הקליטה של כל עולי אתיופיה שעלו לישראל בין השנים 1979-1991, בהיותם בני 0-45. כדי להבטיח ייצוג נאות של תת-קבוצות, נערכה דגימה שכבתית על-פי גיל בעת העלייה ותקופת העלייה. בהתאם לכך, המדגם חולק לפי שלוש תקופות עלייה: 1979-1983, 1984-1985 (מבצע משה) ו-1990-1991 (מבצע שלמה), ושלוש קבוצות של גיל בעת העלייה: 0-5, 6-18 ו-19-45. הרציונל בבסיס החלוקה הגילית היה הסיכוי להשתלב במערכת הלימודים בישראל: מי שעלה מתחת לגיל 6 נקלט במערכת החינוך החל מכיתה א'; מי שעלה לאחר גיל 18 כבר לא נקלט במערכת החינוך הרגילה ונזקק למערכות חלופיות כמו השלמת השכלה. הנדגמים רואיינו בטלפון באמצעות שאלון ממוחשב המורכב ברובו משאלות סגורות. רוב הנדגמים רואיינו בעברית ומיעוטם (כ-20%) באמהרית, לפי נוחותם. הראיונות בוצעו בחודשים דצמבר 2009 – יוני 2010. סך הנדגמים – 1,575.

מאפייני הרקע של אוכלוסיית המחקר בעת העלייה

למעלה ממחצית מיוצאי אתיופיה הוותיקים הגיעו בשנים 1990-1991. במועד עלייתם רובם היו מתחת לגיל 18. נתון זה משקף, כמובן, את אחוז הילדים הגבוה באוכלוסיית עולי אתיופיה. בדרך כלל, אלה שעלו עד גיל 18 באו עם שני ההורים, אך מיעוט משמעותי (14%) עלה רק עם הורה אחד, על פי רוב האם, או ללא הורים. מבין אלה שעלו לאחר גיל 18, שלושה רבעים היו נשואים ולמעלה ממחציתם עם ילדים. עשירית בקירוב מן הנשים היו חד-הוריות.

חנה קופפר היא מנהלת אגף המחקר, משרד הקליטה.

רוב יוצאי אתיופיה הוותיקים הגיעו לישראל עם השכלה נמוכה או ללא השכלה כלל. עם זאת, קרב לשני שלישים מהמרוויינים דיווחו כי לפחות אחד מהוריהם ידע קרוא וכתוב באמהרית או בטיגריט.

שירות צבאי או לאומי

הרוב המכריע של יוצאי אתיופיה הוותיקים שעלו עד גיל 18 שירתו בצבא או בשירות לאומי. בקרב הגברים שעלו עד גיל 18, שיעור המשרתים בצה"ל מגיע עד ל-90%, רובם סיימו שירות מלא ומיעוטם עשו שירות חלקי. מבין הנשים שעלו עד גיל 18, כ-50% שירתו בשירות לאומי או צבאי. כמו-כן הרוב המכריע של העולים ששירתו (74% מהגברים ו-83% מהנשים) דיווחו על שביעות רצון גבוהה משירותם.

מאפיינים דמוגרפיים ומאפייני הון אנושי בעת הריאיון

אוכלוסיית יוצאי אתיופיה הוותיקים היא צעירה: כמחציתה גילאי 23-34. כמחצית מהעולים נשואים, כמעט כולם (כ-95%) לילידי אתיופיה, וכשליש רווקים. שיעור האימהות החד-הוריות גבוה יחסית (10%) בהשוואה לאוכלוסיית היהודים הוותיקים (3%). רמת ההשכלה של יוצאי אתיופיה הוותיקים בגילאי 23-65 נמוכה מזו של היהודים הוותיקים בני אותו גיל. כצפוי, העולים שעלו לארץ מתחת לגיל 6 הגיעו לרמות השכלה גבוהות יותר מעמיתיהם שעלו בגיל מבוגר יותר. כמעט אין בתוכם בעלי פחות מ-12 שנות לימוד, אך שיעור בעלי התואר האקדמי ביניהם נמוך בהשוואה ליהודים הוותיקים (13% לעומת 29%, בהתאמה). מבין העולים שעלו לאחר גיל 18, מעל ל-80% לא סיימו 12 שנות לימוד וכ-60% נותרו מחוסרי השכלה. בהיבט של רכישת השפה העברית, רוב יוצאי אתיופיה הוותיקים (60%) סבורים שרמת השליטה שלהם בעברית טובה מאוד ו'מספיקה בהחלט כדי להסתדר בחיי היומיום'.

תעסוקה

שיעור התעסוקה של יוצאי אתיופיה הוותיקים בגילאי 23-65 הוא גבוה, הן בקרב גברים (81%) והן בקרב נשים (75%), ועולה על זה הקיים בקרב היהודים הוותיקים (74% עבור גברים ו-71% עבור נשים). עם זאת, שכרם של יוצאי אתיופיה הוותיקים הוא נמוך מאוד בהשוואה ליהודים הוותיקים, גם כאשר מפקחים על רמת ההשכלה. שיעורי התעסוקה בקרב יוצאי אתיופיה הוותיקים נוטים לעלות ככל שרמת ההשכלה עולה – מ-60% בקרב בעלי 0-4 שנות לימוד, ועד ל-90% בקרב בעלי תעודת בגרות או בעלי 13+ שנות לימוד ללא תואר אקדמי. בקרב אקדמאים חלה דווקא ירידה לשיעור של 80%, כנראה משום שמיעוט מתוכם ממשיך ללמוד. עם זאת, בולטים השיעור הנמוך של יוצאי אתיופיה הוותיקים המועסקים במשלח יד אקדמי או ניהולי - 5% לעומת 26% בקרב היהודים הוותיקים, והשיעור הגבוה של יוצאי אתיופיה הוותיקים המועסקים במקצועות הבלתי מקצועיים: 16% לעומת 5% בקרב היהודים הוותיקים. שיעור המועסקים במשלח יד אקדמי או ניהולי נמוך יותר גם בקרב אקדמאים יוצאי אתיופיה ותיקים בהשוואה לאקדמאים יהודים ותיקים - 32% לעומת 58%. בנוסף בולטים הפערים ברמת השכר, שכן שכרם של יוצאי אתיופיה הוותיקים עומד על כ-55%

משכרם של היהודים הוותיקים. הפערים דומים מאוד בקרב גברים ונשים ובולטים במיוחד בקרב האקדמאים (שכרם לשעה של אקדמאים יוצאי אתיופיה עומד על 53% ושכרם החודשי על 48% משכר היהודים הוותיקים האקדמאים). פערים אלה לרוב אינם באים לידי ביטוי בתפיסה הסובייקטיבית של יוצאי אתיופיה לגבי רמת השכר שלהם ביחס ליהודים הוותיקים.

המצב הכלכלי

ההכנסה החודשית ברוטו לנפש סטנדרטית במשקי הבית של יוצאי אתיופיה הוותיקים נמוכה באופן משמעותי מזו של היהודים הוותיקים. קרוב למחצית מדווחים על הכנסה נמוכה מ-2,001 עולה עד כדי 86%, בהשוואה לשליש מקרב החד-הוריות היהודיות הוותיקות. בנוסף, רק מעט פחות מחמישית, לעומת כ-40% מקרב היהודים הוותיקים, מדווחים על הכנסה מעל ל-4,000 ש"ח לנפש. גם שיעור הבעלות על נכסים שונים נמוך יותר בקרב יוצאי אתיופיה הוותיקים. למרות הפערים הכלכליים, יוצאי אתיופיה הוותיקים מביעים שביעות רצון נמוכה רק במעט מזו של היהודים הוותיקים, והם גם מבטאים אופטימיות רבה לגבי הסיכויים של הדור הבא במשפחתם להצליח מבחינה כלכלית ומקצועית בישראל.

קליטה חברתית-תרבותית

תשובות המרואיינים מגלות תמונה מורכבת המעידה על רצון בשילוב. רצון זה מתבטא, בין השאר, במידת השימוש בעברית. כך, בעבודה 86% משתמשים רק או בעיקר בעברית. בשיחות עם חברים, מעט פחות ממחצית משתמשים רק או בעיקר בעברית ואילו קרוב ל-40% משתמשים בעברית ובאמהרית באותה מידה. בשיחות עם הילדים, לעברית משקל גדול יותר: שני שלישי משוחחים עם ילדיהם רק או בעיקר בעברית. כצפוי, ככל שהגיל בעת העלייה עולה, מידת השימוש בעברית יורדת. גם שביעות הרצון מהקשר עם החברים גבוהה מאוד: 87% מרוצים או מרוצים מאוד מחבריהם. רמת שביעות הרצון מהחברים גבוהה יותר בקרב אלה שלפחות מחצית מחבריהם אינם בני הקהילה, לרוב אלה שהגיעו לארץ לפני גיל 6 או בגילאי 6-18. כמו-כן נשים נוטות יותר מגברים ליצור קשרי חברות מחוץ לקהילה (64% ו-49% בהתאמה).

השתתפות בבחירות מקובלת כמדד למעורבות חברתית ועשויה לבטא תחושת שייכות למדינה ולחברה. 70% מדווחים שהצביעו בבחירות האחרונות לכנסת (פברואר 2009) – שיעור גבוה משיעור ההצבעה בכלל האוכלוסייה, שעמד על 65% (על פי ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-18). 67% מדווחים שהצביעו בבחירות האחרונות לרשויות המקומיות. בנוסף, מבחינת תפיסת הזהות עולה כי רוב יוצאי אתיופיה הוותיקים (61%) תופסים עצמם בראש ובראשונה כיהודים או כישראלים (42% ו-19%, בהתאמה), ואילו כרבע מהעולים מזדהים קודם כל כאתיופים גם לאחר 20 שנים בארץ.

לצד ממצאים אלה ניכרת נטייה גורפת להישארות במסגרת הקהילה האתיופית ושאיפה לשמר את תרבותה. אלה באות לידי ביטוי במחויבות של יוצאי אתיופיה הוותיקים למורשת המתבטאת בשימוש בשפה האמהרית באינטראקציה עם הילדים וגם בחשיבות שהם מייחסים לשמירת התרבות האתיופית בבית לצורך הנחלתה לילדיהם.

שימוש בשירותי הרווחה וקבלת גמלה מהביטוח הלאומי

כ-15% מיוצאי אתיופיה הוותיקים השתמשו בשירותי הרווחה במהלך השנה שקדמה לביצוע המחקר, בעיקר לצורך קבלת סיוע בבעיות כלכליות (86%), בבעיות דיור (38%) ובמציאת מסגרת לילדים (25%). כמו-כן עולה כי חד-הוריות מסתייעות יותר בשירותי הרווחה מיחידים ומנשואים (47% לעומת 11%, בהתאמה). כשליש מבין העולים הוותיקים פנו למוסד לביטוח לאומי: 8%, בהשוואה ל-2% מהיהודים הוותיקים בני אותו גיל, מקבלים גמלת הבטחת הכנסה, ו-11%, בהשוואה ל-8%, מקבלים קצבת נכות.

תפקוד הורי והשתלבות הילדים בתחום החינוך ובתחום החברתי

לשני שלישים מהמרוויינים יש לפחות ילד אחד, וניכר כי ההורים מעורבים במסגרות החינוכיות שבהן לומדים ילדיהם. מעורבות זו באה לידי ביטוי בשיעור גבוה של השתתפות באספות הורים במסגרות החינוכיות (72% בגן/מעון ו-80% בבית הספר) ובמתן עזרה בהכנת שיעורי הבית או בפיקוח על הכנתם (86%). עם זאת, לחמישית בקירוב מהילדים אין כלל ספרים בבית. בנוסף, קיימות אינדיקציות לבעייתיות מסוימת בהתנהגות הלימודית של ילדים הלומדים בבית הספר, כמו אי הכנת השיעורים בכל יום (34%), היעדרות מבית הספר שלא לרגל מחלה (19%) ובעיות משמעת (15%). בהיבט של ההשתלבות החברתית של הילדים, בייחוד גילאי 6-11, המצב טוב יותר.

סיכום של תהליך הקליטה האישי בעיני העולים

לאחר עשרים שנה בארץ, יוצאי אתיופיה מתמודדים בעיקר עם בעיות דיור (39%), בעיות כלכליות (35%) ויחס שלילי מצד ישראלים ותיקים (31%). ברוב התחומים שנבדקו חלה ירידה בשיעור המדווחים על בעיות כיום לעומת אחוז המדווחים שהתמודדו עם בעיות אלה בתהליך קליטתם. בתחום הדיור שיעור המדווחים על קשיים בהווה ובעבר דומה – כ-40%, אולם יש לצפות כי תמהיל האוכלוסייה המתמודדת עם קשיים מסוג זה השתנה (מינון גבוה של יחידים וחד-הוריות – כ-50%, ומינון נמוך יותר של נשואים – כ-30%). למרות ההתמודדות עם קשיים בהווה והפערים שעדיין קיימים, 75% מיוצאי אתיופיה הוותיקים מביעים שביעות רצון גבוהה מקליטתם בארץ. שיעור דומה חש כי ישראל היא ביתו. באופן מפתיע, השיעור הגבוה ביותר של שביעות רצון נמצא דווקא בקרב אלה שעלו לאחר גיל 18.

סיכום

דוח זה התמקד במצבה של אוכלוסיית יוצאי אתיופיה הוותיקים בגילאי העבודה, שהגיעה לישראל במהלך השנים 1979-1991 בין הגילים 0 ו-45. על אף שהמחקר הנוכחי מתייחס לקבוצה הוותיקה ביותר, אנו מוצאים שבמספר תחומים נותרו פערים משמעותיים בין יוצאי אתיופיה לאוכלוסייה היהודית הוותיקה באותם הגילים, בעוד שבתחומים אחרים הפערים נסגרו או שהם קטנים. התחום המרכזי שבו נסגרו הפערים הוא תחום התעסוקה, בהיבט של שיעור המועסקים בשוק העבודה.

בתחום ההשכלה נסגר הפער ברמות הבינוניות (12 שנות לימוד) בקרב העולים שהגיעו לישראל עד גיל 18. ניתן, אם כן, לומר, שקיימות נקודות אור רבות בתמונת המצב של יוצאי אתיופיה לאחר עשרים שנה בארץ. עם זאת, הממצאים מדגישים את הקשיים הרבים שאיתם הם מתמודדים גם היום. בתחומים אלה נדרש סיוע על מנת להמשיך ולצמצם את הפערים בינם לבין האוכלוסייה היהודית הוותיקה.